

II. DÜNYA SAVAŞI SÜRECİNDE TÜRK BASINI VE EKONOMİSİNİN KARİKATÜRLERE YANSIMALARI

Zülal Işık¹

Özet

II. Dünya Savaşı, küresel ölçekte baskı ortamının artmasına yol açmış ve sansürün en yoğun şekilde uygulandığı dönemlerden biri olarak öne çıkmıştır. Bu süreç Türkiye’yi de etkilemiş; Türk basın organları, sosyal ve siyasi konulara ilişkin bilgi aktarımında bulunabilmek için öncelikle devletin belirlediği kurallara riayet etmek zorunda kalmıştır. Savaşın zorlu koşulları altında, gazetelerde dış politika, ekonomi, toplumsal dönüşümler ve Türk hükümetinin yeni politik girişimleri, karikatürler aracılığıyla kamuoyuna aktarılmıştır.

Anahtar Kelimeler: II. Dünya Savaşı, Karikatür, İsmet İnönü, Milli Korunma Kanunu.

REFLECTIONS OF THE TURKISH PRESS AND ECONOMY IN CARTOONS DURING WORLD WAR II

Abstract

World War II led to an increase in oppressive conditions on a global scale and emerged as one of the periods in which censorship was most intensively applied. This process also affected Turkey, as Turkish press organizations were required to comply with state regulations in order to convey information on social and political issues. Under the challenging conditions of the war, foreign policy, economy, social transformations, and new political initiatives of the Turkish government were presented to the public through cartoons in newspapers.

Keywords: II. World War II, Caricature, İsmet İnönü, National Protection Law.

Giriş

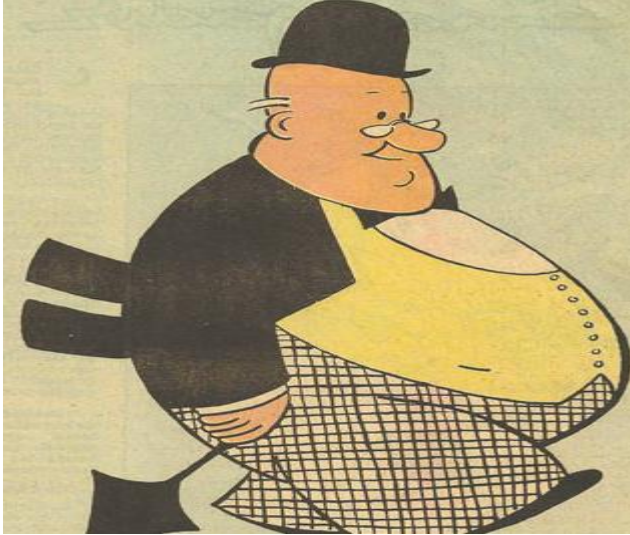
Karikatür ve hiciv sanatı, yüzyıllar boyunca toplumun devlet ve mevcut düzeni eleştirmesinde önemli bir araç olmuştur. Çeşitli dönemlerde, siyasi kimliği bulunan kişiler kamuoyunu yönlendirmek amacıyla karikatüristlerden destek almıştır. Dünya tarihinde karikatür sanatının en fazla öne çıktığı dönemlerden biri ise II. Dünya Savaşı olmuştur. Bu

¹ Yüksek Lisans, Düzce Üniversitesi, Tarih, Orcid: 0009-0000-0213-6575

bağlamda, incelenmesi gereken temel unsur, gazetelerde yer alan ve toplumsal, siyasal, ekonomik gelişmeleri çizimler aracılığıyla aktaran, aynı zamanda yazar ve çizerinin bakış açısını yansıtan karikatürlerdir. Bu dönemin öne çıkan karikatüristleri ise şu şekilde sıralanabilir:

Cemal Nadir Gürel; Güler, ilk olarak Akbaba dergisine gönderdiği karikatürlerle dikkat çekmiş ve ardından Akşam gazetesinden teklif alarak burada uzun süre çalışmıştır. En önemli karakteri olan "Amcabey," Akşam gazetesinin idarehanesinde ortaya çıkmış, daha sonra Son Posta gazetesine transfer edilmiştir. Kısa sürede büyük ilgi gören "Amcabey," Son Posta gazetesinde uzun yıllar günlük bant karikatür olarak yayımlanmıştır. (Karikatürcüler Derneği, 2025)

Amca Bey

(Leventerturk1961, 2025)

Orhan Ünal; Kariyerine Son Posta gazetesinde başlamış olan Ünal, burada çizdiği "Pazar Ola Hasan Bey" karakteriyle tanınmıştır. Ayrıca, kendi adına yayımlanan Nasrettin Hoca dergisi bulunmaktadır. Bu dönemdeki çalışkanlığı, dikkatleri üzerine çekmiştir. (Karikatürcüler Derneği, 2025)

Ramiz Gökçe; 1940'ların başında gazetelerde çizmeye başladığı "Tombul Teyze," "Sıska Dayı" ve "Çömez" karakterlerini 1946 yılında albüm olarak yayımlayan Ramiz Gökçe, aynı yıl kendi adıyla özdeşleşen *Mizah* dergisini (1946-1951) yayımlamaya başlamıştır. (Karikatürcüler Derneği, 2025) Necmi Rıza Ayça; İlk karikatürleri 1928'de Cumhuriyet Gazetesinde yayımlanmıştır. 1958 yılında ise karikatür albümü çıkarmıştır.

Savaş Döneminde Ekonomik Durum

Türkiye Cumhuriyeti Devleti, yaklaşan savaşa katılmama kararı almakla beraber sıkıyönetim sürecine girmiştir. Bu durum kendisini en çok ekonomik ve asgari alanda hissettirmiştir. Üretimin kısıtlı olması akabinde ihracatında sınırlandırılması giden kötü gidişatı tetiklemiştir. Özel sektöre verilen yardım ise 1942 yılında Teşvik-i Sanayi Kanunun kaldırılması ile son bulmuştur (Dokuyan, 2022, s. 26). Devletçilik ve Gökalp'in öncülük ettiği yönetimde laiklik ilkesine dayalı olarak, ekonomide devletçilik ilkesi olan solidarizme yeniden odaklanılmıştır (Muller, 2021 s. 110-120). Savaşın hemen ardından gelen canlı para talebi ise hızlı bir şekilde enflasyonu doğurmuştur (Dokuyan, 2022, s. 27).

Diğer taraftan II. Dünya Savaşı Türkiye'de vurgunculuk dönemi olsa da devlet mevcut sıkıntıdan kurtulmak adına önemli atılımlarda bulunmuştur. Bu durumda en çok zorluk çeken unsur köylüler olmuştur. Fedakârlık sonucu ürünlerini devlete satan insanlar daha pahalıya ekmek alınca isyankâr bir tavır izlemişlerdir. Üreticinin çare olarak devletten mal kaçırma yolunu izlemesi üzerine ise kıtlık süreci boy göstermiştir (Dokuyan, 2022, s. 112). Karikatürlere ise durum alaylı bir dil ile şöyle yansımıştır;

- Hasan Bey bilmem farkında mısın...
- Hayat son günlerde pahalandı...
- Hasan Bey: Yanlışın var dostum.. bilakis deşet ucuzluyor.
- Ne diyorsun Hasan Bey
- Hasan Bey: Baksana gazeteler yazıyor: Kırk kuruş için üç adam yaralanmış!

(Son Posta, 9 Nisan 1940)...

Hasan Bey burada insanların kırk kuruş için bile birliğini yaraladıklarını ve ülkenin ekonomik durumunun çok kötü olduğunu mecazi bir şekilde vurgulamıştır.

Savaş kendisini en çok sosyal hayatta ki alım gücü noktasın da göstermiştir. Çünkü Türkiye ekonomisi tarıma dayanmış ve sanayileşmeye her zaman maddi açıdan uzak olmuştur. Savaş yıllarında hükümetin halkın neredeyse tek geçim kaynağı olan; tarım, hayvan ve orman ürünlerine el koymaktan sakınmadığı da görülmüştür. Bu karar en çok küçük üreticilerin önüne set koymuştur (Bülbül, 2002, s. 26-31). Lüks tüketim ise durumdan çok fazla etkilenmemiş, Amerikan modası ile tanışan halk ekonomik sıkıntıya rağmen vazgeçme eğilimi göstermemiştir. Bu durumun en büyük örneği dönem içerisinde kahvenin günlük ile de olsa ihraç edilmesi ve içki üretiminin artmasıdır (Bülbül, 2002, s. 39-48).

- *Bizimki kahve içmekten vazgeçti.*
- *Bulamadığı için mi?*
- *Hayır, kahvenin yirmi yaşından yukarı olanlara dağıtılacağını duymuş!*

(Son Posta, 20 Mayıs 1943)

Kahve tüketimi hükümetin de canını sıkan bir durumdu. Bu nokta da öneriler getirilmeye çalışılmış ve kahvenin yirmi yaş altına yasak olması dahi tartışma konusu olsa da sadece bir fikir olarak kalmıştır (Son Posta, 20 Mayıs 1943). Karikatürde ise bu duruma atıf olarak kahveye gelmesi düşünülen yasak ve kadınların yaş takıntısını birleştirilmiş böylece trajikomik bir vaka ele alınmıştır.

Milli Korunma Kanunu

Tüm bu kargaşa ortamının bir sonucu olarak, 26 Ocak 1940 tarihinde Resmi Gazete aracılığıyla yürürlüğe giren Milli Korunma Kanunu, olağanüstü hallerde devletin iktisadi ve milli savunma alanlarında güçlendirilmesi amacıyla Bakanlar Kurulu'na geniş yetkiler tanımıştır. Bu yetkiler Resmi Gazetede ayrıntılı bir şekilde yazılırken kanunun sınırları da çizilmiştir. Altı fasıl yetmiş iki maddeden oluşan beyanname detaylı bir anlatım ile kanunda boşluk bırakmamaya özen göstermiştir (Resmi Gazete, s. 13214). Maddeler aynı zamanda Hükümete Meclis'e danışmadan kanunu kullanma yetkisi vermiştir. Kararların Bakanlar Kurulu'na sunulması için ise bir Koordinasyon Heyeti kurulmuştur. Bu çözüm arayışı dar gelirlilerin lehine işletilmeye çalışılsa da hayat pahalılığını engelleyemeyecektir (Aydın, 2019 s. 419). Hükümet ise bu durum karşısında önlemleri arttıracak ve olağan üstü vergiler çıkaracaktır.

Bu önlemlerden birisi olan Varlık Vergisi çıkarılmadan önce ilk etapta Müslim-Gayri Müslim halkın kazançları hesaplanmıştır. Savaş dönemi uygulaması olduğu için öncelik olarak zenginlerden alınması kararlaştırılmıştır. Bir defaya mahsustur. Savaşın ilerleyen zamanların da özellikle üretken genç nüfusun tedbir amaçlı orduda olması üretimi daha da kötü etkilemiştir. Uygulamanın asıl amacı ülkenin geçtiği bu kritik süreçte kendi çıkarlarını ön plana atan ihtikârları bertaraf etmektir. Vergiyi ödemek istemeyen kişilerin ise mallarına müsadere getirilmiştir (Dokuyan, 2022, s. 32-35). Hükümet savaş zengini gayr-i Müslim'den alacağı Varlık Vergisi ile artık karaborsacıların hızını kesilip kuyruklarına basmayı hedeflemiştir. Halk bu noktada oldukça heyecanlıdır. Çoğu gazetecinin görüşü ise ortaktır; Nihayet II. Dünya Savaşı ile birlikte gelen hayat pahalılığı azalmaya başlayacaktır.

Diğer bir sorun ise Türkiye'nin II. Dünya Savaşı sırasında ki hububat ve buğday sıkıntısıdır. Milli Şef'te bu duruma tepki olarak ilk önlemlerini ekmek üzerinde almış ve tek tip ekmek uygulaması sürecine Türkiye'yi sokmuştur. Ekmeğin geleneksel yapısının değiştirilmesi tasarruf imkânı sağlasa da kaçınılmaz bir sonuç olarak eleştirileri de peşinde getirmişti (Dokuyan, 2022, s. 198). Tek tip ekmek uygulamasının ardından kişilere sınırlı sayıda dağıtım yapılması gündeme gelmiştir.

Ekmeğin karne uygulamasına bağlanması Milli Korunma Kanununa dayanmıştır (Dokuyan, 2022, s. 199). 17 Kasım 1941 Beyannamesi ile polisler evleri ziyaret edecek ve detaylı bir nüfus sayımı yapmışlardır. 17 Aralık tarihli haberlerde ise israfı önlemek amaçlı ihtiyaca yönelik dağılım yapılacağı söylenmiştir. Mesleklere göre dağılım söz konusu olup, işçilere daha fazla ekmek verilmesi gündemde olmuştur. En sonunda TBMM'de 19 Aralık'ta

gerçekleşen müzakere ile Ekmek Karnesi dönemi başlamıştır (Bakar, 2016, s. 16-17). Karne ilk olarak İstanbul ve Ankara’da uygulamaya girmiştir. (Dokuyan, 2022, s. 199).

Akşam Gazetesi’nin 15 Ocak tarihli sayısının, birinci sayfasının ilk makalesinde, karne uygulamasının detaylarından ve insanları nasıl bir süreç bekleyeceğinden aynı zamanda nasıl elde edeceklerinden detaylıca belirtilmiştir. Karne almayanlara kırk sekiz saat mühlet tanınmıştır. Dağıtma işi bakkallar aracılığı ile yapılmıştır (Akşam, 15 Ocak 1942). Vatandaşlara verilecek ekmek gramajı insanların yaşlarına ve kilolarına göre hesaplanmıştır. Dağıtma işlemi halkçılık ilkesi ışığın da eşitlik sağlamaya çalışsa da tam amacına ulaşamamıştır (Dokuyan, 2022, s. 201). Konu karikatürlere de yansımış ilginç eleştiriler almıştır;

(180 kiloluk her vatandaşa fazla ekmek verilecek) -Gazetelerden-

Kadın: Şişmanım diye yıllarca kimse yüzüme bakmadı!..

Erkek: Merak etme sevgilim, sen değerli bir güzelsin!...

(Akşam, 17 Mart 1942)

Karikatürde Ekmek Karnesi Uygulamasının bireylerin kilolarına dayalı olarak, gramaj ile dağıtılmasına kadın güzellik anlayışı üzerinden eleştiri getirilmiştir.

Bir başka açıdan savaş sürecinde Türkiye’de insanların elbise ve özellikle ayakkabı alımı noktasında zorlu bir dönem yaşanmıştır. Tüm bunların yanında gıda ve ipeğe gelen zamlarda durumu oldukça içinden çıkılmaz bir vaziyete dönüştürmüştür. İsmet Paşa’nın ise bu duruma vakıf olup, ucuz ve sağlam elbiseyi halka kolay yollar ile ulaştırma isteği doğrultusunda, adımlar atılmaya çalışılmıştır. Amerikan bezinden çamaşırların, maliyet fiyatından özellikle köylüye verilmesi için talimatlar vermiştir. Çamaşırlar bu emir ile kurulan Sümerbank Yerli Mallar Pazarları Müdürlüğüne hazırlattırılmıştır (Utkugün - Ortak, 2018, s. 26-27).

II. Dünya Savaşı Sırasında Türk Basını

Dünya savaş halindeyken, Başbakanlık, gazetelere ve yazarlara belirli olayların kamuoyuna duyurulmaması gerektiğine dair sürekli uyarılar yapıyordu. Celal Bayar’ın öncülüğünde yapılan değişikliklerle şekillenen Basın Kanunu, bu durumu destekleyecek şekilde hükümete geniş yetkiler tanımaktaydı. Tüm bu gelişmeler ışığında, bahsedilen dönem, basın özgürlüğünün bile neredeyse hiçbir şekilde savunulmadığı bir süreci kapsamaktadır (Topuz, 2006, s. 167-168).

Mevcut süreçte Türk basının diğer bir konusu ise Afrodit Davası olmuştur; Fransız yazar Pierre Louis’in eski İskenderiye’ de ki Saray gözdelerinin yaşamını tasvir eden Afrodit romanı 1939’da Türkçeye çevrilmiştir. Eser okuyucu tarafından müstehcenlik ile suçlanmıştır. Mahkemeye başvuru süreci ile birlikte 1939 yılında Afrodit davası ortaya çıkmıştır (Remzi, 2022, s. 136-137). Edebiyat dünyası bu davaya oldukça ilgi ile yaklaşmıştır. Savunanlar, romanın bir sanat eseri olduğunu ve birçok dilde kendin gösterdiğini vurgulamışlardır. Kamuoyunda dava üzerinde ki ilgisi oldukça fazladır. Sonuç olarak dava düşmüş olsa da gazetelerde ve karikatürlerde kendisini uzun bir dönem yer bulmuştur (Remzi, 2022, s. 146-148). Dava karikatüristlerinde oldukça ilgisini çekmiştir.

- *Adın ne madam?...*
- *Afrodit paşam!...*
- *(içinden) Şu muharir milletinde de amma mide var ha!... Bu cadoloz için birbirlerine girdiler!...*

(Akşam, 17 Ocak 1940)

Karikatürde; yazarlar arasında çıkan Afrodit Davasında, mevzu bahissin kitap değil de güzel bir kadın olduğunu düşünen memur karşısında gördüğü bayan ile büyük bir hayal kırıklığına uğramış gözükmektedir.

Sonuç

1939 yılında başlayıp 1945 yılı ile son bulan II. Dünya Savaşı insanlık açısından en büyük vahşetlerden biri olmuştur. Türkiye ise savaşa bir dış gözlemci olarak dâhil olmuş olsa da süreçten payını almıştır. Dönem politikacıları zararı en aza indirmek amacıyla ile değişken yöntemler üzerinde durmuşlardır. Türkiye'nin dış politikada uyguladığı flört siyaseti iç dinamiğini doğrudan ve dolaylı olarak etkilemektedir. Çıkarılan yeni yasalar ve kanunlar kamuoyu ve basında derin tartışmalara neden olmuştur.

Türkiye Cumhuriyeti savaş sürecinde iç politikada dur durak bilmeyen yeniliklere gitmiştir. Bu hızlı değişim sürecinde kamuoyunun muhalefet tarafı oldukça güçlü olsa da değiştirici ve devrimci bir etkiye sahip olmamıştır. Bu dönem aynı zamanda Lozan sonrası pürüzlerin halledilmeye çalışma sürecini içermektedir. Hükümet savaşa girmek içi dirense de her an tehlike ile karşı karşıya kalma korkusu ile olağanüstü hal ilan etmiştir. Bu nokta da çalışan erkek nüfusunun asker olarak belirlenmesi üzerine üretim noktasında sıkıntı ortaya çıkmıştır. Savaş aynı zamanda vurguncular için ganimet olmuş ve fiyat artışı yaşanmıştır. Bu durum Milli Korunma Kanunun çıkmasına yol açmış ve savaş ekonomisi böylece revize edilmiştir.

Bu dönem Türkiye Cumhuriyeti'nin politikaları, basın ile takip sağlanabilir durumdadır. Gazeteler devletin dış politikasında yanında olurken iç siyasette görüş ayrılığına gitmişlerdir. Fakat bu konuda şunu da eklemek gerekir ki basın ile alakalı çıkan yasalarla birlikte bu görüş ayrılıkları sıklık ile yok sayılmış ve devlet yanlısı bir politika da izlenmiştir.

Tüm bunlar bizlere modernleşmek için birçok yol deneyen ve ekonomik sıkıntılar eşliğinde yeniçağa adapte olmaya çalışan yeni doğmuş bir Cumhuriyet ve eğitimsiz, gelir düzeyi eşit olmayan bir halk portföyü sunmaktadır. Sonuç olarak karikatür sanatının Türkiye de motivasyon kaynağı tam olarak budur. Eleştiri ve yok sayılma sanatın iki hayati organı olmuştur.

KAYNAKÇA

Akşam 17 Mart 1942.

Akşam, 15 Ocak 1942.

Akşam, 17 Kasım 1940.

Akşam, 17 Ocak 1940.

Akşam, 17 Ocak 1941.

Akşam, 18 Kasım 1942.

Akşam, 20 Temmuz 1942

Akşam, 25 Eylül 1943.

Akşam, 28 Mayıs 1941.

Akşam, 29 Temmuz 1940.

Resmi Gazete, 26 Ocak 1940.

Resmi Gazete, 26 Ocak 1940.

Son Posta, 15 Haziran 1944.

Son Posta, 20 Mayıs 1943.

Son Posta, 27 Nisan 1943.

Son Posta, 9 Nisan 1940

Dokuyan, S. (2013). *1945-1950 yılları arasında Türkiye*. İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayınları.

Müller, J.-W. (2021). *Popülizm nedir?* (O. Yıldız, Çev.). Ankara: İletişim Yayınları.

Topuz, H. (2006). *Türk basın tarihi*. İstanbul: Remzi Kitabevi.

Bakar, B. (2016). İstanbul'da ekmek karnesi uygulaması, karne ve ekmek suiistimalleri (1942-1946). *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi*, 12(24), 1-26.

Bülbül, İ. (2002). İkinci Dünya Savaşının Türkiye'de sosyal hayata olumsuz yansımaları. *T.C. İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Dergisi*, 1(2), 45-60.

Dokuyan, S. (2013). İkinci Dünya Savaşı sırasında yaşanan gıda sıkıntısı ve ekmek karnesi uygulaması. *Turkish Studies*, 8(5), 125-140.

Dokuyan, S. (2022). Savaş ekonomisi ve varlık vergisi üzerine bir değerlendirme. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 132(260), 78-92.

Korkud Aydın, M. (2019). Millî Korunma Kanununun hayata geçirilişi (1940) ve tek parti dönemi uygulamaları. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 29(1), 15-30.

Özer, S. (2013). Cumhuriyet'in ilk yıllarında bekârlık vergisine ilişkin tartışmalar. *Akademik Bakış Dergisi*, 6(12), 85-100.

Utkugün, C., & Ortak, Ş. (2018). 1939-1945 yılları arasında halkın sosyo-ekonomik düzeyini iyileştirmeye yönelik bir çözüm: Köylü tipi ve halk tipi elbise uygulamaları. *Uluslararası Sosyal ve Eğitim Bilimleri Dergisi*, 5(9), 55-70.

Yaşar, R. (2022). Afrodit davası: İkinci Dünya Savaşı yıllarında Türk basınında sansür uygulamasına bir örnek. *Akademik Tarih ve Araştırmalar Dergisi*, 6, 102-118.

Karikatürcüler Derneği. (2025, Şubat 28). *Karikatürcüler Derneği resmi web sitesi*. <https://www.karikaturculerdernegi.com/>

Leventerturk1961. (2025, Şubat 28). *Levent Erturk'in kişisel blogu*. <https://leventerturk1961.wordpress.com>